

„Mansfeld oskolájából valók” Peter Ernst II. von Mansfeld, Adolf von Schwarzenberg és Jean T’Serclaes de Tilly karrierje a tizenöt éves háborúban¹

Ronald G. Asch 2008-ban megjelent művében egy külön fejezetet szentelt annak a folyamatnak, amely során a nemesség lovagból a hadivállalkozón keresztül az állandó hadsereg tisztikarába integrálódik, és ezzel együtt egyes tagjai – megfelelő pozíciót elérve – az udvar és az események meghatározó szereplőivé válnak. A 17. és 18. századi Habsburg Monarchia történetét vizsgálva a szerző azt a megállapítást tette, hogy a mágnás családok tagjai sok esetben – és tegyük hozzá, hogy sokáig – távol maradtak a katonai szolgálattól. Számukra ugyanis sokkal vonzóbb perspektívát jelentett saját birtokaik igazgatása, az udvari élet, a rendek irányítása alatt álló tartományi kormányzatban való hivatalviselés vagy akár a hasonló presztízsű egyházi pálya, mint a szolgálat egy távoli erődben. Mindezek alapján nem meglepő, hogy olyan tekintélyes családokat is találunk, amelyek generációkon keresztül egy-egy katonai szolgálatot vállalt családtagot tudnak csak felmutatni. Ez a tendencia pedig teljességgel ellentétes a Francia Királyságban vagy a Brandenburi Választófejedelemségben, majd később a Porosz Királyságban tapasztaltakkal. A kis- és középnemesség inkább kötődött a tartományához, szűkebb hazájához, mint a Habsburg Monarchia egészéhez. Így a birodalmi és a nem németajkú nemesség, valamint a polgárság számára a bécsi udvar és országai kitűnő karrierlehetőséget kínáltak katonaként.² Mindez azonban nem csupán az Asch által vizsgált korszakra volt jellemző. A tizenöt éves háború időszakában a prágai és a bécsi Udvari Haditanács szintén nagy számban vette igénybe a Német-római Birodalomból, Itáliából és Németalföldről érkezett katonákat és had-

¹ Tanulmányom a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00010/14/2

² ASCH, Roland G. 2008: 211.

vezéreket. A továbbiakban a magyarországi hadszínterekre vezényelt császári-királyi hadseregben szolgáltak közül három Karl von Mansfeld birodalmi herceggel érkezett, illetve általa is támogatott személy tizenöt éves háború során befutott karrierjének alakulását szeretném görcső alá venni.

Előzmények és Karl von Mansfeld színrelépése a magyarországi hadszíntéren

Az 1594. év súlyos vereségeket hozott a prágai udvar számára. Az előző esztendőben sikeres felvidéki hadjárat folytatásaként ugyan sikerült Nógrádot elfoglalni, ám a császári-királyi hadak sem Hatvan, sem pedig a Buda visszafoglalása szempontjából kiemelkedően fontos Esztergom ostromával nem boldogultak.³ Az alsó-magyarországi hadszíntéren megjelent oszmán főserég azonban sikerrel vívta meg Győrt, amelynek védői 1594. szeptember 29-én szabad elvonulás fejében feladták a Bécs védelme szempontjából fontos erődvárost.⁴ Ezzel Csobánc, Szigliget és Keszthely kivételével a győri főkapitánysághoz tartozó várak is az Oszmán Birodalom fennhatósága alá kerültek.⁵ Egyedül Komárom állt ellen a Szinán nagyvezír vezetete csapatok támadásának, és bár igyekezett ezt a sikert a prágai udvar kihasználni, jelentősége eltörpült azzal szemben, hogy Bécsset immáron az oszmán főserég közvetlen támadása fenyegette.⁶

A császári-királyi hadsereget ért kudarcok a prágai és a bécsi udvart is cselekvésre készítették. Magát Mátyás főherceg, az uralkodó már a hadjárat megkezdése előtt sem tartotta alkalmasnak a főhadparancsnoki poszt betöltésére. Ezért már 1594 tavaszán a prágai udvar élénk tárgyalásban állt a Tirolt kormányzó Ferdinánd főherceggel, hogy vállalja el a tisztséget. Rudolf nagybátyja azonban többszöri levélváltás és fel-

³ Hatvani (Horváth) Mihály 1859: 60.; Kazinczy Gábor (közli) 1863: 8–18.; *Pecsevi Ibrahim tarikjából.* 71–193. 101–103.; *Kjátib Cselebi fezlíkijéből.* 200–388., 212–220.; Csorba Csaba 1978: 136–143.; Tóth Sándor László 2000: 148–153.; Ortelius, Hyeronimus Augustinus: 62r-65v.; Tóth Sándor László 2004: 7–25.; Istvánffy Miklós 2009: 146–167.

⁴ Hatvani 1859: 63.; Pecsevi 1916, 104–110.; Kjátib Cselebi 1916, 220–230.; Illésházy 1863, 17–18.; Lengyel Alfréd 1959: 167–221. 167–205.; Ivanics Mária 1994. 75–82.; Pálffy Géza 1999, 208–210.; Tóth 2000: 154–163.; Ortelius 2002: 66r-70v.; Istvánffy 2009: 167–180.

⁵ Pecsevi Ibrahim 1916: 104–105.; Kjátib Cselebi 1916: 221–222., 230.; Veress D. Csaba 1983: 137–144.; Ivanics 1994: 80.; Pálffy Géza 1997: 12–18.; Végh Ferenc 2007: 60–61.; Tóth 2000: 154., 163.; Ortelius 2002: 65v-66r.; Istvánffy 2009: 168–169., 181.

⁶ Pecsevi 1916: 111–112.; Kjátib Cselebi 1916: 230–232.; Illésházy 1863: 18.; Kecskés László: 1984, 101–107.; Tóth 2000: 163–164.; Ortelius 2002: 70v-71v.; Istvánffy 2009: 183–185. Komárom sikeres védelméből az udvar igyekezett politikai tőkét kovácsolni a maga számára és szövetségeket keresni az Oszmán Birodalom elleni harc továbbfolytatásához. A Bécsben hátrahagyott Udvari Haditanács a lengyel királynak, III. (Wasa) Zsigmondnak 1594. november 11-én küldött levelet, amelyben beszámolt a komáromi védők helytállásáról, valamint arról, hogy Szinán nagyvezír menekülve vonult el a vár alól. Míg egy nappal később Pálffy Miklós írt vöröskői várából Jan Zamoyski lengyel kancellárnak levelet, amelyben beszámolt Komárom ostromáról. Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Kriegsarchiv (= KA) Hofkriegsrat – Wien (= HKR – Wien) Protokolle (= Pr.) Registratur (= Reg.) Bd. 193. Fol.: 178r. No. 11.; Jedlicska Pál 1897: 524–526.

⁷ Habsburg lexikon: 93–95.

kérés ellenére sem kívánt főhadparancsnok lenni romló egészségi állapotát és tartományával szembeni kötelezettségét hozva fel indokul. Tette ezt mindannak ellenére, hogy a császár megígérte, hogy az egész hadügy irányítását átadja neki, s tájékoztatta a következő hadiév főbb paramétereiről is.⁸ Mátyás főherceg tehát, aki inkább politikus, mintsem katona volt, muszájból vállalta el a tisztséget, és ez meg is látszott teljesítményén.⁹ Már 1594. szeptember 19-én, tehát Győr ostroma idején II. Rudolf császár a németalföldi spanyol tartományokat kormányzó öccséhez, Ernő főherceghez¹⁰ fordult, hogy számára hadakozásban jártas személyeket küldjön, akiket mind a tisztségek betöltésére, mind haditanácsosként alkalmazni lehet. Az uralkodó meg is nevezte, kiket szeretne a Magyar Királyságba hozatni.¹¹

A Bécs védelme szempontjából kiemelkedő jelentőségű erődváros elvesztése után azonban némiképp felgyorsultak az események, a tárgyalások menete. Egyrészt Mátyás főherceg a pozsonyi táborban látta, milyen következményekkel járt Győr eleste. 1594. október 20-án az uralkodónak írt levelében arról számolt be, hogy a katonák, főként a magyarok úgy viselkednek, mint akiket fejbe vágta. Ráadásul az előző napon Christoph von Teuffenbach zu Mairhofennél, a felső-magyarországi főkapitány-nál¹² járt Rákóczi Zsigmond¹³, Illésházy István¹⁴ és Joó János¹⁵, ahol is előadták, hogy amennyiben az uralkodó nem tesz valamit, úgy meghódolnak az Oszmán Birodalomnak.¹⁶ Nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy Wolfgang von Unverzagt¹⁷ 1594. október 30-án és 31-én is azzal a javaslattal fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy a Mátyás főherceg vezetése alatt sebtében összegyűjtött hadak használják ki Szinán nagyvezír elvonulását a hadszíntérről, és támadják meg a szinte védtelen Győrt.¹⁸ Ez azonban nem valósulhatott meg, mivel a télre forduló időjárás megakadályozta a hadműveletek folytatását.¹⁹

⁸ ÖStA KA Hofkriesrat Akten (= HKRA) Prag. No. 1.

⁹ Rill, Gerhard 1999.

¹⁰ Habsburg lexikon 73–75.

¹¹ Hatvani 1859: 61.

¹² Pálffy Géza 1997a: 257–288. 272.

¹³ Életéről lásd: Hangay Zoltán 1967.; Trócsányi Zsolt 1979: 57–113.; Hangay Zoltán 1987.

¹⁴ Életéről lásd: Károlyi Árpád 1883.; Ötvös Péter 1985.; Ötvös Péter 1991.; Péter Katalin 2008. 142–158.; Pálffy Géza 2009: 853–882.

¹⁵ Pálffy Géza 2002: 317–318.

¹⁶ ÖStA KA Alte Feldakten (= AFA) 1594/10/9. A magyar főurak meghódolásáról lásd: Tóth Sándor László 2002.

¹⁷ Wolfgang von Unverzagt 1600 és 1605 között az Udvari Kamara elnöke volt. 1602-ben Ebenfurt és Regelsburn bárója lett. 1605. május 31-én halt meg. Ötvös Péter 1992.

¹⁸ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Expedit (= Exp.) Bd. 192. Fol.: 466r. No. 194.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 466r. No. 199.

¹⁹ Pecsevi 1916: 111–112.; Kjátib Cselebi 1916: 231. Az úgynevezett „kis jégkorszak”, amellyel a 14. és 19. század közötti gleccser-előrenyomulások időszakát jelölik, egyik leghidegebb időszaka a 16–17. század fordulójára esett. Az 1550-es évek közepének meleg, száraz nyarai a század végére egyre hűvösebbekké és csapadékosabbakká váltak. Az 1580-as évek közepén az alpesi gleccserek előrenyomultak, és ez a folyamat egészen a századfordulóig tartott. Ennek következtében az éves középhőmérséklet átlagosan 1,2–1,4 Celsiusszal lett alacsonyabb, mint korábban. Ez azt jelentette, hogy a telek egyre hidegebbé, zordabbá váltak, míg a meleg nyarakat a hűvösek váltották fel, amelyek ráadásul egyre csapadékosabbak is voltak. A klímaváltozás a Kárpát-medencét sem kerülte el. A 16. század közepétől kezdődő hideg időszak tetőpontja az 1595 és 1602 közötti évekre esett. Réthly Antal 1962. 102–117.; Rác Lajos 1989: 129–147.; Ágoston Gábor – Oborni Teréz 2000: 86–88.; Rác Lajos 2001: 56–62.; Behringer, Wolfgang 2010: 117–139.

Másrészt Győr elvesztését követően az uralkodó birodalmi, hadi- és titkos tanácsosokból álló bizottságot hívott életre, amelynek a fő feladatául azt szabta meg, hogy megállapítsák a kudarcok okait. Az 1594. november 12-én átadott jelentésükből kiderül, hogy egyebek mellett Mátyás főherceg számára nem állt rendelkezésre egy hadakozásban járatos helyettes, aki megfelelően segíthette volna munkáját, az ostrom és a csapatok irányítását. Egyedül csak az Udvari Haditanács elnöke, David Ungnad von Weisßenwolf²⁰ segítette őt Esztergom ostromában és Győr alatt.²¹ Az udvarnak tehát meg kellett találni erre a posztra a megfelelő személyt. Mivel, ahogy Istvánffy írja munkájában „...midőn igen jó tudós, bölcs, gyakorlott hadakozó kapitányit arra szükségesnek lenni ítélné, mely nélkül, hogy ekkedig nem kevésbé szűkölködött legyen, megtapasztalja vala”.²²

A tárgyalások Madridban is tovább folytak ezzel párhuzamosan a megfelelő hadvezér személyéről. 1594. október 31-i levelében a Habsburg Monarchia madridi követe, Hans Khevenhüller frankenburgi gróf (1538–1606) jelentést tett arról, hogy II. Fülöp spanyol király udvarában már Firenzéből és Genovából értesültek Mátyás főherceg szeptember 8-i kudarcáról, a császári-királyi dunai armada pusztulásáról és Győr elestéről. II. Rudolf követe a továbbiakban arról számolt be, hogy a császár három személyt nevezett meg, akiket szívesen látna szolgálatában: Karl von Mansfeldet, egy bizonyos de la Mottét és Piero Malvezzi örgrófot.²³ Khevenhüller ekkor már előrehaladott tárgyalásokat folytatott róluk a spanyol királlyal, és kialakította véleményét a három jelöltről is. Eszerint de la Motte úr bár tapasztalt, ám már túl idős katona. Malvezzi esetében a követ megjegyezte, hogy többször is tárgyalt vele, amelyek alapján azt tapasztalta, hogy tudása nem hasonlítható össze a másik kettőével. Khevenhüller szerint tehát a legmegfelelőbb személy Mansfeld volna, akit már régről ismert.²⁴

Az udvar az alkalmas személyt, vagy írhatom azt is, hogy a főhadparancsnok-helyettesi tisztséget betölteni képes tudós, tapasztalt és rátermett katonát végül a madridi követ ajánlására is Karl von Mansfeld grófban találta meg, akit Istvánffy a következő módon jellemezte: „...igen serény, s ifjúságától fogvást hadban sokat forgott vitéz ember, az belgiomi hadban az spanyol király vízierejének főtisztviselője, és sok nagy jeles dolgokat mind földön, tengeren viselt vala”.²⁵ Még a dicsérő jelzőkkel – főleg a német nemzet tagjaival szemben – igen fukarul bánó Illésházy István is megjegyezte róla, hogy „ez igen tudós és bölcs, s fő hadakozó ember vala, Olasz-, Német-, Flandria országokban szerencsésen sokat hadakozott vala”.²⁶ Érdemes tehát röviden áttekin-

²⁰ David Ungnad von Weisßenwolf (1525 – 1600. december 22.) 1573 és 1578 között a Habsburg Monarchia orátora volt Isztambulban, majd 1584 és 1599 között az Udvari Haditanács elnökeként szolgált a császárt. Ungnad David 1986.

²¹ Hausmann, Friedrich 1983: 196.

²² Istvánffy 2009: 195.

²³ Előbbi neve már II. Rudolf szeptember 19-i levelében felmerült. Sajnos egyelőre egyik személyről sem tudok pontosabb információkkal szolgálni.

²⁴ Haus-, Hof- und Staatsarciv (HHStA) Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 Staatenabteilung Außerdeutsche Staaten Spanien Hofkorrespondenz Karton No.12. Fasc. 1. 1590–1595. Die geheime Korrespondenz des Kaiserlichen Botschafters am Königlich Spanischen Hof in Madrid Hans Khevenhülle, Graf von Frankenburg. Fol. 207r-208r.; Hans Khevenhüller 1971. 219.; Lehner, Tatjana 2007: 370–371.

²⁵ Istvánffy 2009: 195.

²⁶ Illésházy 1863: 21.

teni Karl von Mansfeld életének korábbi szakaszát. Atyja, I. Peter Ernst von Mansfeld (1517–1604), a család úgynevezett friedeburgi vagy németalföldi ágának megalapítója már 18 évesen (1535-ben) V. Károly szolgálatába állt, és részt vett Tunisz ostromában. Egy rövid kitérőtől eltekintve, amikor IX. Károly francia király (1560–1574) oldalán harcolt, élete végéig, egészen 1604-ig a Habsburg-család szolgálatában maradt. A kiváló katona számára a kormányzati munka sem volt ismeretlen, hiszen V. Károly (1519–1556) a Luxemburgi Hercegség kormányzójává tette 1545-ben. Egy rövid ideig, 1592 és 1594 között pedig a németalföldi tartományok ideiglenes vezetésével is megbízta a spanyol király. Szolgálati elismeréseként az Aranygyapjas rend lovagjává ütötték már 1545-ben, és 1594-ben II. Rudolf Karl von Mansfelddel együtt birodalmi hercegi rangra emelte.²⁷ I. Ernst Peter 1546-ban született második fia örökölte atyja katonai és államférfiúi tehetségét. Karl von Mansfeld alig húsz esztendősen már apja személyes lovasságában (*bande d’ordonnance*) *Leutnant*ként szolgált, és részt vett a kibontakozó németalföldi szabadságharc elleni harcokban. Állítólag már ekkor tanújelét adta kivételes katonai tudásának, amivel kivívta Alba hercegének és más spanyol nemeseknek az utálatát és irigységét. Így egy évi szolgálat után, 1567-ben távozott Németalföldről, és bár atyja ellenezte, IX. Károly, majd III. Henrik francia királyok (1574–1589) zsoldjába szegődött, ahol már nemcsak a hadakozásban való jártasságát, hanem államférfiúi képességeit is megcsillogtathatta. A Francia Királyságban eltöltött tíz esztendő után Karl von Mansfeld ismét visszatért Németalföldre, hogy a spanyol király oldalán újra részt vegyen az itteni harcokban. A Magyar Királyság várháborúhoz hasonlóan ezen a területen is a hadjáratok célja egy-egy stratégiai fontosságú város vagy erőd megszerzése volt.²⁸ Mansfeld több ostromban is részt vett, hatalmas tudást és tapasztalatot gyűjtve a kor ostromtechnikájáról.²⁹ Ennek köszönhetően 1586-ban egyrészt a Nuys várát ostromló sereg tüzérségének parancsnokaként találkozunk vele, másrészt egy külön seregtest vezetésével bízták meg. Három esztendővel később (1589-ben) pedig rátermettsége elismeréseként II. Fülöp spanyol király a németalföldi tengerek tábornokává és tenger nagyjává nevezte ki, és a brabanti sereg vezetésével bízta meg.³⁰

Mansfeld azonban nem érkezett egyedül a magyarországi hadszíntérre. A már említett Khevenhüller által október 31-i dátummal papírra vetett levélben a madridi követ említést tett némely tapasztalt hadvezér azon ajánlatáról is, miszerint az Oszmán Birodalom elleni harcban a német és a magyar katonaság mellett vallonokat is

²⁷ Allgemeine Deutsche Biographie: 583–586.; Hoffmann, Christian Gottfried 1718.; Massarette, Joseph 1925.; Seidel, Renate 1998: 250–326.

²⁸ Kelenik József 1990: 87.

²⁹ A korszak várépítészetről és ostromtechnikájáról lásd: Duffy, Christopher 1994.

³⁰ ADB Bd. 20: 590–593.; Seidel 1998: 326–341.

alkalmazni kellene.³¹ 1594 őszén³² 12 zászló kúrasszír és 13 kompánia lovas lövész, valamint 6000 gyalogos (egy 2000 és egy 4000 fős ezredre bontva) felfogadását ajánlotta fel az udvarnak.³³ Alexander von Velin 1595. január 25-i dátummal ellátott jelentése szerint a magát a németalföldi harcokban a spanyol király szolgálatában kitüntetett hadvezér – a vele folytatott megbeszélés alkalmával – 4000 vallon (2000 gyalogos, 1000 vértés és 1000 lovas lövész) zsoldba fogadását javasolta.³⁴ Végül a magyar hadszíntérre 2000 vértés és lovas lövész, valamint 2500 gyalogos érkezett Flandriából.³⁵ Mansfeld a felfogadott katonaság mellett saját családtagjait és ismerőseit is magával hozta a Habsburg Monarchiába, és igyekezett pozíciókhoz juttatni őket. Valószínűleg a bécsi Udvari Kamara tanácsosainak 1595. év elején összeállított szakvéleménye is ezért foglalkozott a gyalogezredek és a lovas egységek élére kinevezett személyekkel. Szerintük az uralkodó a külföldi, a francia és a németalföldi háborút megjárt hadivállalkozók helyett saját királyságainak és tartományainak nemeseit kellene, hogy megbízza a katonák toborzásával és vezényletével. Érvelésük szerint az előbbiek csak saját érdekeiket nézik, hiszen már hozzászórtak és járatosak a különböző visszaélésekben és a plusz járandóságok kicsikarásában, ezzel szemben az utóbbiak az uralkodó hűbéresei, és szolgálataikért cserébe kevesebb pénzzel is beérnék.³⁶ Vizsgáljuk meg tehát, hogy a kiválasztott három személy igazolta vagy cáfolta-e a bécsi Udvari Kamara tanácsosainak véleményét!

A mostohatestvér, Peter Ernst II. von Mansfeld (1580–1626)

A Mansfeld családból azonban nem Karl volt az egyetlen, aki részt vett a tizenöt éves háborúban, hiszen apja gondjaira bízta mostohaöccsét, az alig tizenöt esztendő

³¹ HHStA Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 Staatenabteilung Außerdeutsche Staaten Spanien Hofkorrespondenz Karton No.12. Fasc. 1. 1590–1595. Die geheime Korrespondenz des Kaiserlichen Botschafters am Königlich Spanischen Hof in Madrid Hans Khevenhülle, Graf von Frankenburg. Fol. 208r.; Lehner 2007: 371.

³² Karl von Mansfeld 1594 őszén 12 zászló kúrasszír és 13 kompánia lovas lövész, valamint 6000 gyalogos (egy 2000 és egy 4000 fős egységre bontva) felfogadását ajánlotta fel az udvarnak. Alexander von Verlin 1595. január 25-i dátummal ellátott jelentése szerint Mansfeld – a vele folytatott megbeszélés alkalmával – 4000 vallon (2000 gyalogos, 1000 vértés és 1000 lovas lövész) zsoldba fogadását javasolta. Végül a magyar hadszíntérre 2000 vértés és lovas lövész, valamint 2500 gyalogos érkezett Flandriából. ÖStA KA AFA 1595/4/3b. ÖStA KA AFA 1595/4/3c.; HHStA Hungarica Allgemeine Akten (AA) 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 318r., 320v.-321r.; Ortelius 1602: 75.

³³ Mansfeld már csak a szükséges toborzópátenszerekre várt az adott egységek felfogadásához. ÖStA KA AFA 1595/4/3b. Heischmann, Eugen 1925: 205.

³⁴ ÖStA KA AFA 1595/4/3c.

³⁵ HHStA Hungarica AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 318r., 320v.-321r.; Ortelius 1602: 75.

³⁶ ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1 b.

II. Peter Ernstet, hogy mellette tanulja meg a hadimesterség fortélyait.³⁷ A harmincéves háború híres-hírhedt hadvezére mostohabátyja halála után (1595. augusztus 14.) nem tért vissza Németalföldre, hanem valószínűsíthetően Mátyás főherceg bécsi udvarában maradt. 1600-ig nincs is információnk a tevékenységéről. Valószínűleg ekkor Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege,³⁸ főhadparancsnok-helyettes kinevezte Peter Ernstet egyik lotaringiai kürasszír kompániájának az élére.³⁹ Első nyoma ténykedéseinek az, hogy 1601. január 26-án Peter Ernstet figyelmeztette az Udvari Haditanács, hogy a fraknoi uradalomban téli szállásra vezényelt lovasai ellen az ottani *Rentmeister* panasszal élt, így az általuk okozott károkat térítsék meg.⁴⁰ Joggal feltételezhető tehát, hogy Mansfeld részt vett már 1600-ban a Kanizsa felmentésére indított hadműveletben, valamint a következő évben Székesfehérvár ostromában és a sárréti csatában is. Utóbbira vonatkozóan ezt azzal tudjuk alátámasztani, hogy 1601. június 30-án az Udvari Haditanácstól kérte az ellene folyó eljárás elhalasztását egészen a hadjárat végéig.⁴¹

Mercoeur 1602. februári halálát követően megmaradt lovasait Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf parancsnoksága alá helyezték, akit ezen felül megbíztak további háromszáz kürasszír felfogadásával is.⁴² Mansfeldnek azonban nem akaródzott az új *Obrist* alatt szolgálni, ezért 1602. május 20-án kérte egyrészt kompániájának az elválasztását a többi egységtől, másrészt kifejezte abbéli óhaját is, hogy lovasaival közvetlen a *General Obrist-Feldmarschall* alá rendeljék. Azaz azt kívánta, hogy kompániáját a Hermann Christoph von Russworm⁴³ munkáját segítő *Rehfahné*vá, azaz a mindenkori *General Obrist-Feldmarschall* feladatainak sikeres ellátásához és az esetleges zsoldos lázadások elfojtásához szükséges lovassággá tegyék. A protokollbejegyzés mellé röviden megfogalmazott válaszból kiderül, hogy a haditanácsosok a gróf türelmét kérik mindaddig, amíg az uralkodó nem dönt a kompánia sorsáról.⁴⁴ II. Rudolf határozatáról sajnos további információ nem áll rendelkezésre, ám az bizonyos, hogy Peter Ernst is ott volt az 1602 őszi Budát ostromló császári-királyi seregben.⁴⁵ A mindig jól értesült Istvánffy Miklós úgy tudta, hogy az őrség november 2-i sikeres kitörése alkalmával halálos sebet kapott a sáncok védelmében.

³⁷ Peter Ernst II. von Mansfeld édesanyjáról kevés ismerettel rendelkezünk. A ma elfogadott álláspont szerint Anna Bentzerattal az akkor 62 éves luxemburgi kormányzó feltételezések szerint 1579-ben lépett frigyre. A hölgy valószínűsíthetően Luxemburg városában élt, ám nem tudjuk biztosan, hogy a kisenemesség vagy esetleg a polgárság soraiból származott-e. A frigyből három gyermek született, akik közül az első a valószínűleg 1580-ban világra jött ifjabbik Peter Ernst volt. Ludwig Ferdinand Niemann azonban a 19. század első felében megjelent művében egy másik származási lehetőséget is megemlített. Egyes híresztelések szerint ugyanis az ifjú édesanyja egy cigány táncosnő volt, aki az Ivroy mellett állomásozó spanyol katonák táborában varázslatos táncával valóssággal megbabonázta a 62 éves kormányzót, majd pedig apródruhába öltöztetve kísérte el a hadjáratba. Niemann, Ludwig Ferdinand 1834: 187–189.; Krüssmann, Walter 2010: 30–31., 39.

³⁸ Életútjáról lásd: Fethrentheil-Gruppenberg László 1937: 205–234.; Sahin-Tóth Péter 2004: passim.

³⁹ Mercoeur herceg lovasságáról lásd: ÖStA KA AFA 655/1600.; Heischmann 1925: 255.; Kelenik 1991: 112. Mansfeld megbízatására lásd: ÖStA KA HKR-Wien Pr. Expedit (=Exp.) Bd. 208. Fol.: 596f.

⁴⁰ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 207. Fol.: 339r. No. 116.

⁴¹ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 548r. No. 117.

⁴² ÖStA KA Best. 713/1602.; Heischmann 1925: 255.

⁴³ Janko, Wilhelm Edlen von 1869: 30–53, 181–210.; Stauffer, Albrecht 1884.

⁴⁴ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 612v.

⁴⁵ Buda ostromáról lásd: Veress Endre 1910: 52–79.; Sugár István 1979: 146–156.; Tóth 2000: 351–356.

A magyar történetíró azonban nem csak ebben téved vele kapcsolatban, hiszen Peter Ernstet Karlra „keresztelte át”, majd mondatát a következőképpen folytatta: „annak a híres-neves Károly kapitánynak fattyú fia, kit az török ellenségén Esztergom alatt nyert győzedelme után megbetegedvén, Komáromban megholtnak mondánk lenni.”⁴⁶ Mostohaöcséből tehát fattyú gyermekké léptette elő az ifjút.

Mansfeld azonban nem halt meg Buda 1602. évi ostromában, sőt a következő esztendőben egy bizalmi tisztséget bíztak rá. Renate Seidel és Walter Krüssmann is azon a véleményen van, hogy ekkor Mátyás főherceg az úgynevezett udvari zászló (*Hoffahne*) vezetésével bízta meg II. Peter Ernstet, amely 500 német lovasból állt volna.⁴⁷ A valóságban azonban nem ez történt. Az ifjú ugyanis annak a tisztségnek a betöltésére kapott megbízást, amelyre már az elmúlt évben igényt tartott, azaz Russworm *Rehfahnéjának* kapitányává nevezték ki.⁴⁸ Az Udvari Haditanács által 1603. június 5-én kiállított *Bestallung* szerint kétszáz német lovas lövészt kellett felfogadnia három hónapra. A megfelelő lóval, fegyverzetel és ruházattal ellátott katonák málhájának a szállítására minden tizenkét lovas után egy szekeret is fel kellett fogadnia. Az irat természetesen meghatározta a zászlók alá állók havi zsoldját is. Eszerint Mansfeldet mint kapitányt egy hónapra 300 forint illette meg, és további tizenöt forint lovasonként, ha időben megjelenik a kijelölt mustrán.⁴⁹ Július végén meg is történt a mustra, amiről július 30-án küldtek beszámolót az uralkodónak.⁵⁰ Újra joggal feltételezhető, hogy Mansfeld ismét részt vett a hadjáratban, és harcolt a Buda alatti összecsapásokban és Hatvan ostrománál is, bár az ottani szerepléséről, hadi tetteiről további információk egyelőre nem állnak rendelkezésre.⁵¹

A hadjárat után azonban az ifjú elhagyta II. Rudolf szolgálatát, és viharos gyorsasággal visszautazott Németalföldre. A távozásának okaként mind Renate Seidel, mind pedig Walter Krüssmann az *Acta Mansfeldica* névtelen szerzője által közölt történetet fogadta el. Eszerint a korhely ifjú az úgynevezett Picquett kártyajáték rabjává vált. Sokat játszott, és sokat is veszített, és a kártyaadósságot csak kölcsönből tudta fedezni. A kötelezvényen azonban elváltottatta az aláírását, és később azt állította, hogy ez nem tőle származik. A névtelen szerző szerint a sértett egy párbajban, amelyet egyébként szigorúan tiltottak, elégtételt vett rajta, és életét is csak annak az árán hagyta meg, ha visszavonja állítását, miszerint a hitelező hamísította alá a nevét a papírra.⁵² Krüssmann monográfiájában azonban megjegyezte, hogy bár az *Acta Mansfeldica*-ban állítottaknak valóban lehetett valóságmagja, ám a névtelen szerző, aki Mansfeldet mindenképpen a lehető legrosszabb színben kívánta feltüntetni, az eseményeket némiképpen ki is színezte, és a saját, illetve megbízói szája íze szerint adta elő.⁵³

⁴⁶ Istvánffy 2009: 401.

⁴⁷ Seidel 1998: 360.; Krüssmann 2010: 44.

⁴⁸ ÖStA KA Bestellungen (Best.) 740/1603.; ÖStA KA Best. 741/1603.

⁴⁹ ÖStA KA Best. 740/1603.; ÖStA KA Best. 741/1603.

⁵⁰ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 211. Fol.: 20r. No. 141.

⁵¹ Buda és Hatvan 1603. évi ostromáról lásd: *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez*. Közrebocsátja: id. gr. Zichy Edmund. Budapest, 1876, II. kötet 82–103.; Csorba 1979: 157–165.; Tóth 2000: 356–365.; Istvánffy 2009: 413–417.

⁵² *Acta Mansfeldica*: 6–7.; Seidel 1998: 360.; Krüssmann 2010: 45.

⁵³ Krüssmann 2010: 45.

A történet magva azonban meglehetősen hihetőnek tűnik már csak azért is, mert bár az *Artikelbriefek* és a *Reiterbestallungok* különböző pontjai tiltották a verekedést, a párbajokat, a szerencsejátékokat, az iszákosságot és a kéjnök tartását, ám mindezek hozzátartoztak a kora újkori hadseregek mindennapjaihoz.⁵⁴ Mansfeldnek tehát igen sok és nehéz kihívással kellett szembenéznie, ha meg akarta őrizni erkölcsösségét. A fennmaradt protokollum bejegyzések, ha nem is teszik lehetővé annak kiderítését, hogy az Acta Mansfeldicában lejegyzettek valóban hitelesek lennének, ám elég szemléletes képet adnak az ifjú viselt dolgairól, személyiségének árnyoldalairól.

Mint ahogyan már említettem, 1601-ben eljárás folyt ellene. Január 28-án a Ho-fexpedition emlékeztette Mercoeur herceget arra, hogy Mansfeld egy katonát megölt. Mint *Obristjának* és így az egységen belül a legfőbb bírói hatalom birtokosának,⁵⁵ neki kellett volna eljárnia az ügyben.⁵⁶ A következő napon maga az ifjú fordult kérelemmel az Udvari Haditanácshoz, miszerint az eljárást ellene függeszték fel három hónapra.⁵⁷ Június 30-án pedig már a hadjárat végéig kérte ügye vizsgálatának az elhalasztását.⁵⁸ Sajnos nem áll rendelkezésünkre több anyag a gyilkossággal kapcsolatban, de az biztos, hogy a herceg és Russworm támogatásával szépen-lassan feladásba merült az egész.

Ahogy korábban írtam, Mercoeur halála után nem sokkal Mansfeld azzal az igénnyel állt elő, hogy közvetlenül a *General Obrist-Feldmarschall* parancsnoksága alá rendeljék kompániáját. Ez sem volt véletlen, hiszen újra viharfelhők gyülekeztek felette. 1602. január 10-én ugyanis volt *Leutnantja*, egy bizonyos Jean du Loup megvádolta azzal, hogy zsoldját visszatartotta. Nem csekély összegről volt szó, hiszen összesen 791 tallér miatt tört ki a viszály az egykori beosztott és parancsnoka között, amiért a sértett fél azt követelte, hogy a Mansfeldnek járó 1000 forint kifizetését tiltsa le az Udvari Kamara. Az Udvari Haditanács Arnold Helio mustramestert rendelte ki az ügy kivizsgálására, amelynek a végkifejlete szintén ismeretlen egyelőre.⁵⁹ Annyi bizonyos, hogy Loup június 4-én kérte átvételét Hans Reinhard von Schönberg vallon gyalogezredébe, mivel addig nem kapott pénzt, és katonai szolgálatban sem állt akkor.⁶⁰ Peter Ernst pedig még tizenhat nappal később is kénytelen volt mentetetni magát a történetek miatt az Udvari Haditanácsnál.⁶¹ Talán nem állok messze a valóságtól, ha azt feltételezem, hogy ismét Russworm hathatós támogatásának és családjá hírnevének köszönhető az ifjú, hogy nagyobb büntetés nélkül megúszta az esetet. Sőt, mint ahogyan már említettem, „felfelé bukott”. Talán az sem meglepő, ha mind a gyilkosság, mind pedig a zsold elsikkasztása mögött szerencsejátékkal kapcsolatos ügyeket, adósságokat feltételezünk.

⁵⁴ Az *Artikelbriefekről* és *Reiterbestallungokról* lásd: Janko, Wilhelm 1871: 173–212.

⁵⁵ Magyarul erről lásd: Pálffy Géza 1995: 30–31.

⁵⁶ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 431r. No. 124.

⁵⁷ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 431v. No. 129.

⁵⁸ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 548r. No. 117.

⁵⁹ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 548r. No. 117.; ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 569r.; ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 596r.

⁶⁰ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 631r.

⁶¹ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 638r.

Ezek után 1603 végén vagy 1604 elején az ifjú tényleg viharos gyorsasággal hagyta el a magyarországi hadszínteret. Legalábbis erre enged következtetni az, hogy az Udvari Haditanács 1604. február 22-én azt parancsolta karcsai Somogyi Farkas győri magyar főkapitány-helyettesnek,⁶² hogy Peter Ernst Győrben hátrahagyott dolgait továbbí parancsig senkinek se adja ki.⁶³ Az ifjú Mansfeld távozásának az okait tehát még mindig csak találgathatjuk. A magam részéről azonban Krüssmann felvetésével értek egyet, aki szerint nem is biztos, hogy a Németalföldre való visszatérés és a különböző afférei között van összefüggés.⁶⁴ Bár kétségkívül izgalmas lenne újabb és újabb hipotéziseket felállítani, ám ezek – források hiányában – üres feltételezések maradnának.

Egy megbízható katonatárs, Adolf von Schwarzenberg

„Midőn ezek cselekedtetnének, az franciák, kik közül még nyolcszázan a véghelyben [ti – Pápa] hagyattanak vala, megvirradván az nap, mely huszonhetedike vala Szent Jakab havának [ti – július], az mieink sáncaira, melyekben lövészszámok helyeztetek vala, hogy rárohanjanak, elvégezzék. S kimenvén az kapun, mely Tüzesnek hívattatik vala, elég nagy számosan az mieinkkel nagy keményképpen harcolának. Melynek hevenyűségébe, s mindkét részről nem kevesen elhullván, Swarczemburg, semmi fegyver [ti – páncél] nem lévén rajta, sem sisak fejébe, az övéinek segítségére odaszágulda, és midőn ökök kérni s inteni kezdette volna, hogy az pártosok s atyjok gyilkosi s midőn isteni s emberi törvénynek istentelen megvetői ellen erősen vínnának, hirtelenséggel fejbe találtatván egy golyóbissal, az lóról leesék, és az ő felejitől halva elvitetteték.”⁶⁵ Így örökítette meg Istvánffy Miklós történeti munkájában a lázadó pápai vallon és francia zsoldosok elleni harcot irányító gróf Adolf von Schwarzenberg 1600. július 29-i halálát.⁶⁶ Személyében a császári-királyi hadvezetés egyik legkiválóbb és legtapasztaltabb, „Mansfeld oskolájából való” hadvezérét veszítette el. Schwarzenberg ugyanis 1595 júliusa és 1600 júliusa között igen jelentős karriert futott be a Habsburg Monarchiában.

A báró Schwarzenberg család frank ágából származott Adolf 1551-ben született a Gummersbach melletti Gimborn kastélyban. Atyja, Wilhelm II. von Schwarzenberg először a kölni választófejedelem, majd annak halála után a spanyol király szolgálatába szegődött, és 1557-ben vesztette életét a francia király csapataival vívott saint-quentini csatában. Árván maradt egyetlen fia az ő nyomdokain haladva szintén a katonai pályát választotta. 1572-ben már Alba hercegének (Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel, 1507–1582) Mons városát ostromló seregében találjuk. Az elkövetkezendő huszonkét esztendőben Nyugat-Európa különböző hadszínterein fordult meg. 1583-

⁶² Pálffy 1997: 277.

⁶³ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 213. Fol.: 130r. No. 52.

⁶⁴ Krüssmann 2010: 45.

⁶⁵ Istvánffy 2009: 343–344.

⁶⁶ A pápai vallon és francia zsoldos lázadásról részletesen lásd: Finkel, Caroline 1992: 451–471.; Pálffy Géza 2005: 45.; Sahin-Tóth Péter 2006: 299–363.

ban részt vett a kölni választófejedelemségért folytatott háborúban, majd szolgálta (nemcsak katonaként, hanem kormányzatának fontos tagjaként is) a kölni kanonok, később liège-i (akkor Lüttich) püspök, majd kölni választófejedelelem-érsek wittelsbachi Ernő herceget (1583–1612). 1587-ben a spanyol király, németalföldi helytartó, Alessandro Farnese páрмаi herceg (1545–1592) III. Henrik francia királyhoz küldött segélyhadában találjuk mint egy kürasszír csapat *Obristja*. Három évvel később pedig megbízást kapott arra, hogy egy gyalogezredet felfogadjon, és a felkelt németalföldi tartományok ellen vezessen. 1592-ben újra párma hercegének Rouen fölmentésére igyekvő seregében találjuk mint 800 német lovas parancsnoka.⁶⁷

Schwarzenberg azonban nem a Nyugat-Európában a protestáns felekezetűekkel vívott harcokban, hanem az Oszmán Birodalom ellen vívott úgynevezett tizenöt éves háborúban szerzett magának nevet. Mansfeld ugyanis parancsnoksága alatt kipróbált és rátermett katonákat hozott magával a magyarországi hadszíntérre. Közéjük tartozott Schwarzenberg is, akinek a magyarországi főhadparancsnok-helyettes kijárta az Udvari Haditanácsnál, hogy 1000 kürasszír és 1000 lovas lövész felfogadásával bízzák meg.⁶⁸ Bár a *Bestallungot* a báró csak 1595. június 17-i dátummal kapta meg,⁶⁹ ám a mindig jól értesült Ortelius már 1595 februárjához azt jegyezte fel, hogy a megbízatást ő kapja meg, míg az azévi hadjárat főhadparancsnok-helyettese saját parancsnoksága alatt 2000 gyalogost akart felfogadni Németalföldről. Emellett újabb 1000-1000 gyalogost pedig unokaöccse, Karl Herr von Chalogny,⁷⁰ valamint Hermann Christoph von Russworm parancsnoksága alá kívánt rendeltetni.⁷¹ A katonák már kora tavasszal a Kölni Választófejedelemség területén gyülekeztek.

A vezetése alatt lévő lovasság azonban egy hónappal az ostrom megkezdését követően, csak 1595 júliusának végén érkezett meg Esztergom alá. Schwarzenberg lovasaira azonban még egy hónapot kellett várni. Állítólag július 15-én Bécsben maga Mátyás főherceg mustrálta meg őket,⁷² majd július 31-én érkeztek meg Esztergom alá, amiről Istvánffy a következőket jegyezte le: „alkalmatosan kétezer belgiomi lovasok, kiket immár régen nagy kívánsággal vár vala, az táborba jövének, kiknek érkezésével megvidámíttatván, hogy lassúbb járással újabb-újabb lovakot s erőt hoztanak volna, kétségtelen reménségét nagy jeles győzedelemnek elméjében fogadá, és mind öregb s apróbb, a táborba lévő lövészerszámokat és puskákat, örömmek jelenségéért, nagy zengéssel s ropogással kilőttete.”⁷³ Érkezésüknek tehát nagyon örültek a táborban, mivel ekkor már Szinánpasazáda Mehmed magyarországi szerdár serege az ostromlók közelében táborozott, és minden eszközzel igyekezett megsegíteni a várórséget. A vallon lovasság és vezetőjük pedig derekasan kivette a részét a további küzdelmekből,

⁶⁷ Stramberg, Christian von 1857: 472–473.; Schwarzenberg, Karl 1963: 104–108.; Pálffy Géza – Perger, Richard 1998: 244–245.

⁶⁸ HHStA Hungarica AA Fasc. 128. Fol. 318r.; Ortelius 2002: 75r.

⁶⁹ ÖStA Hoffinanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (HKA) Gedenkbücher, Ungarische Reihe 1595–1596 No. 407.139v-156v.; Pálffy–Perger 1998: 245.

⁷⁰ Seidel 1998: 351.

⁷¹ Ortelius 2002: 75r.

⁷² Manßfeldische Historia, oder Particular Erzehlung alles was Fürst Carol vom Manßfeldt in Ungern außgericht... Nürnberg, 1595: 10.

⁷³ Istvánffy 2009: 203.; Lásd még: Mansfeldische Histori, Schlacht vnd herzliche Victoria in Ungern...s.l., 1595: 15r.; Ortelius 2002: 86r.

hiszen döntő szerepet játszottak az augusztus 2-i, 4-i, 27-i és a szeptember 4-i összecsapásban is. Schwarzenberg pedig részt vett a Víziváros elleni sikeres rohamban, Mansfeld halálát követően pedig a vallon csapatok felett parancsnokló tisztté lépett elő.⁷⁴ Maga II. Rudolf is olyan jó véleménnyel volt róla, hogy szeptember 26-i levelében őt vagy Paolo Sforzát⁷⁵, a pápai segélyhadakat vezető Don Giovanni Aldobrandini helyettesét ajánlotta a megüresedett főhadparancsnok-helyettesi tisztség betöltésére.⁷⁶

Ha ezt a magas tisztséget nem is kapta meg, de a következő évben az uralkodó kinevezte császári tanácsosnak és a Miksa főherceg vezette mezei hadakhoz *Obrist-Feldmarschall*nak. E tisztség viselője felelős volt az összegyűlt csapatok stratégiai és taktikai műveleteinek kidolgozásáért és gyakorlati végrehajtásáért, azaz egyfajta vezérkari főnökként funkcionált. Tisztségének megfelelően hallatta véleményét az az-évi hadjárat céljáról. Ennek megfelelően a párkányi haditanácskozások során sikerült meggyőznie Miksa főherceget (1558–1618) arról, hogy a császári-királyi főserег nem a Győr környéki várak, hanem Hatvan, majd Szolnok ellen vonuljon. Előbbi erősséget 19 napi ostrom után, szeptember 3-án sikerült is elfoglalni, ám a szultáni főserег közeledte miatt a fontos tiszai átkelőhelyet védő palánkvárat már nem támadták meg. A császár-királyi főserег visszavonult Vácra, majd onnan az Ipoly és a Sajó folyók vonalát követve Mezőkereszteshez vonult.⁷⁷ A tizenöt éves háború legnagyobb csatájában (1596. október 22–26.) a keresztény sereg végül vereséget szenvedett, amiért Schwarzenberget is nagy felelősség terhelte.⁷⁸

1597-ben távol került a mezei hadak irányításától, ám ez nem jelentette mellőzöttségét: az Udvari Haditanács más posztion számított szakértelmére, jelesül áprilisban Bécs megerősítését és védelmét bízták rá. Mind Prágában, mind Bécsben ugyanis attól tartottak, hogy ebben az évben is a szultán személyesen vonul a város ellen. A regensburgi birodalmi gyűlésen 1597. december 20-án előadott császári előterjesztés ezzel a félelemmel összefüggésben az immáron végvidékké vált Bécs védműveinek építésére és karbantartására is külön segélyt kért.⁷⁹ Még ugyanezen év májusában az uralkodó udvari haditanácsossá is kinevezte.⁸⁰

Az 1597. évi hadjárat felemás eredményeivel szemben az 1598. év vitathatatlanul jelentős sikereket hozott a császári-királyi hadsereg számára, amelyben nagy szerepet vállalt Schwarzenberg, immáron újra mint *Obrist-Feldmarschall*.⁸¹ Ő és Pálffy Miklós vezetésével március 28-ról 29-re virradó éjjel egy vallonokból, franciákból, németekből és magyarokból álló válogatott csapat két, a bécsi hadiszertárból magukkal hozott petárda segítségével berobbantotta Győr Fehérvári kapuját, majd a várba benyomulva a meglepett őrséget részben levágták, részben fogságba ejtették. A kedvezőtlen időjá-

⁷⁴ Manßfeldische Historia 1595: 12–13.; Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) Codex (Cod.) 8968. 712r-714r.; Hatvani 1859: 82–83.; Ortelius 2002: 92r-93r.; Istvánffy 2009: 203–209.

⁷⁵ Sforzával kapcsolatban lásd: Banfi, Florio 1939: 1–33. 7., 8., 9., 17., 29.

⁷⁶ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 194. Fol.: 15v. No. 108.

⁷⁷ Tóth 2000: 192–199.

⁷⁸ Tóth 2000: 203–262.; Kelenik József 2003: 111–129. 127.

⁷⁹ HHStA Mainzer Erzkanzler Archiv Reichstagakten Fasc. 95.a Fol. 84r-v.; Hummelberger, Walter–Peball, Kurt 1974: 34–42.

⁸⁰ Die Wiener Stadtguardia: 181.; Schwarzenberg 1963: 105.; Pálffy–Perger 1998: 245–246.

⁸¹ Kinevezéséről lásd: ÖStA KA Best. 597/1598.; ÖStA KA AFA 1598/7/4.; Schwarzenberg 1963: 106.; Pálffy–Perger 1998: 246.

rás miatt a hadjárat folytatására csak július végén–augusztus közepén került sor. Ekkor csapatai a még oszmán kézen maradt egykori győri végvidék várait, Tatát, Gesztet, Vitányt, Csókakőt, Palotát és Veszprémet foglalták vissza.⁸²

A hadszíntéren elért sikereiért újabb jelentős kitüntetésekben részesült az uralkodótól. A császárváros védelme szempontjából kiemelkedő jelentőségű erődváros parancsnokságát hosszú egyeztetést követően 1598 augusztusában ő nyerte el. Ez egyrészt azt jelentette, hogy első ízben fordult elő, hogy nem az alsó-ausztriai rendek közül került ki a győri végvidéki főkapitány. Másrészt 1599. júliusi lemondásáig egyszerre volt a bécsi helyőrség és a Bécs közvetlen védelmét ellátó Győr parancsnoka.⁸³ Bár 1598. év késő őszen Buda ostroma már kudarccal végződött,⁸⁴ elmúlt évi sikerei miatt 1599. június 5-én II. Rudolf Prágában lovaggá ütötte, felvételt nyert a *Reichsgrafstand*ba, azaz birodalmi gróf lett, valamint újra ő tölthette be az *Obrist-Feldmarschall* tisztséget, sőt emellett ideiglenesen kinevezték főhadparancsnok-helyettesnek is.⁸⁵

1600 júniusában újra tárgyalások indultak az Udvari Haditanács és Schwarzenberg között, hogy erre az évre is *Obrist-Feldmarschall*á nevezék ki. A felek közel álltak már a megegyezéshez, amikor a Pápán a zsoldhiány miatt fellázadt vallon és francia katonák ellen küldték a Győrben található csekély erőkkel. A várat védők egyik kitörése alkalmával kapott halálos sebet. II. Rudolf síremléket állíttatott számára az Augustinerkerchében, ahová 1600. december 6-án temették el.⁸⁶

Egy másik megbízható katonatárs, Jean T'Serclaes de Tilly

A „Mansfeld oskolájából való” másik jelentős katona, aki később a harmincéves háborúban tett igazán szert hírnévre Jean T'Serclaes de Tilly. Valószínűleg 1559 februárjában született a brabanti grófságban található Tilly kastélyban. Atyja, Martin T'Serclaes de Tilly a szomszédos namuri grófság sénéchalja volt. Az ifjú tanulmányait Jakob testvérével együtt Kölnben végezte, majd 17 évesen (1576-ban) önkéntesként (*Aufwärter*) belépett a Don Juan d'Austria herceg (1547–1578) vezette németalföldi spanyol hadseregbe. Hasonlóan Schwarzenberghez 1583-ban részt vett a kölni választófejedelemségért vívott háborúban. Ekkor Philipp Oktavian von Mansfeld (1564–1591)⁸⁷ ajánlására zászlósként (*Fähndrich*) szolgált Hermann von Lynden (1547–1603) gyalogezredének testőrkompaniájában. Egészen 1587-ig maradt alacsonyabb katonai rangokban II. Fülöp németalföldi spanyol hadseregének szolgálatában, ám ekkor a nagyobb karrierlehetőség miatt a francia vallásháborúban a Katolikus Ligát vezető

⁸² Veress D. Csaba 1983: 146–147.; Hungler József 1986: 87.; Pálffy Géza 1999: 221–222.; Tóth 2000: 281–287.

⁸³ Veltzé 1902: 181.; Schwarzenberg 1963: 107.; Pálffy 1997: 277.

⁸⁴ Sugár István 1979: 135–141.; Tóth 2000, 289–292.

⁸⁵ ÖStA KA Best. 636/1599.; ÖStA KA AFA 1599/6/6.; Schwarzenberg 1963: 107.; Pálffy–Perger 1998: 246.

⁸⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 205. fol 17v. No. 134.; Pálffy–Perger 1998: 246.

⁸⁷ Peter Ernst I. von Mansfeld második házasságából született fia. Apjához és mostohabátyjához hasonlóan a katonai pályát választotta. 1591 nyarán halt meg Knodsembourg ostrománál. Seidel 1998: 302., 325., 414–415.

Henri guise-i herceg (1550–1588) fogadta zsoldjába mint egy kürasszír kompánia *Rittmeisterét*. Parancsnokai annyira meg voltak elégedve Tilly teljesítményével, hogy több zászlónyi lovasságot bízta gondjaira. 1588-ban ott találjuk Jamets ostrománál, majd az arques-i (1589. szeptember 20–21.) és az ivryi (1590. március 14.) csatákban. Utóbbi összecsapás után ő kapja feladatául, hogy a vert sereg maradványait visszavezesse Lotaringiába. 1592 tavaszán Schwarzenberghez hasonlóan ott találjuk Párma hercegének Rouen felmentésére küldött seregében, ám hamarosan elhagyta a francia Katolikus Liga zászlaját, visszatért Németalföldre, és újra II. Fülöp szolgálatába állt.⁸⁸ Mint már korábban említettem, 1594. szeptember 19-én öccséhez, Ernő főherceghez⁸⁹ fordult, hogy számára hadakozásban jártas személyeket küldjön, akiket mind a tisztségek betöltésére, mind haditanácsosként alkalmazni lehet. Az uralkodó meg is nevezte kiket szeretne a Magyar Királyságba hozatni: Jean T'Serclaes de Tillyt és de la Mottét. Majd egy nappal később megismételte levelét, immáron nevek nélkül.⁹⁰ Előbbit Mansfeld is maga mellé kérte még a császári megbízottal folytatott decemberi tárgyalásaiban, majd kijárta az Udvari Haditanácsnál, hogy 1595. június 3-án *Obrist-Wachtmeisterré* nevezzék ki,⁹¹ azaz a magyar nyelvben kevésbé pontosan visszaadható főstrázsamesteri tisztségre. A funkció mindenkor betöltője azt kapta feladatául, hogy a tábor őrzését – mind ellenséges támadással, mind a felderítéssel szemben – biztosítsa. Schwendi javaslata szerint a lovasság és a gyalogság részére külön kellett volna kinevezni *Obrist-Wachtmeistert*. A tizenöt éves háború első szakaszában azonban egy-egy személy töltötte be a tisztséget. Tilly tehát egy igen fontos, a mindenkor *Obrist-Feldmarschall* munkáját segítő tisztségbe került, emellett pedig tábori haditanácsosi kinevezést is kapott.⁹² Ezen minőségében végigharcolta az esztergomi 1595. évi ostromot. Személyének fontosságát és hozzáértését jelzi, hogy hasonlóan Schwarzenberghez, ő is részt vett a szeptember 13-i haditanácson, amelyen döntöttek a hadjárat további sorsáról.⁹³ 1596. december 31-i dátummal az udvari fizetőmester jelentette, hogy Tilly részére fizetésének hátralékban maradt részét, összesen 4961 forintot és 40 krajcárt kifizettek.⁹⁴ Feltételezhetjük, hogy a hadjárat végeztével visszatért Németalföldre vagy a Francia Királyságba. A magyarországi hadszíntéren csak 1600-ban bukkan fel újra a neve, ekkor a harmincéves háborúban a Katolikus Liga későbbi legendás tábornoka minden valószínűség szerint Mercoeur hercegével tért vissza az Oszmán Birodalom elleni küzdelembe, akit még a francia vallásháborúk idejéből ismert. Azt is joggal feltételezhetjük, hogy a Schwarzenberg helyére kinevezett főhadparancsnok-helyettes kürasszír egységének helyettesévé tette meg. Tilly bizonyosan részt vett 1600-ban Kanizsa sikertelen felmentésében: október 9-én 300 lovassal és 12 élelmiszert szállító szekérrel igyekezett a keresztény táborba, amikor 3000 török és tatár lovas a közeli

⁸⁸ ADB Bd. 38. 314–350.; Junkelmann, Marcus 2007: 6–13.; Saller, Rudolf 2007: 9–17.

⁸⁹ Habsburg lexikon 1990: 73–75.

⁹⁰ Hatvani 1859: 61.

⁹¹ ÖStA KA AFA 1595/4/3g; ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 184v. No. 22.; HHStA H AA Fasc. 128. Fol.: 317v.

⁹² ÖStA HKA Niederösterreichische Gedenkbücher (NGB) 1595–1596 Band 157. 400v.; ÖStA HKA NGB 1595–1596 Band 157. 424v–425r.; ÖStA HKA NGB 1595–1596 Band 157. 766r–v.

⁹³ ÖNB 8968. 739r.

⁹⁴ ÖStA HKA NGB 1595–1596 Band 157. 766r–v.

erdőből kitörve rájuk támadt. A francia-lotaringiai lovasság az ellenség három rohamát is visszaverte, ám a veszedelemből a Mercoeur herceg által kiküldött lovas lövészes egység mentette meg őket. Az élelmiszereket szállító szekereket így is elveszítették, de Istvánffy szerint a kürasszírok közül csak tízen veszítették életüket, Tilly pedig a bokája felett sebesült meg.⁹⁵ Sebe azonban nem lehetett súlyos, hiszen október 13-án Mercoeur őt is lovasaival az utóvéd megerősítésére rendelte.⁹⁶

A következő évben Tillyt ismét a császári-királyi főserég vezérkarában találjuk. 1601. július 6-i levelében ugyanis Mátyás főherceg közölte az uralkodóval, hogy mivel Germanico Strassoldo Ferdinánd főherceg Kanizsát ostromló seregéhez csatlakozott, így a gyalogság fölött parancsnokoló és egyben *General Obrist-Feldmarschall* helyetteseként működő *Obrist-Wachtmeisteri* poszt megüresedett. A főherceg pedig ezt a tisztséget Tillynek adományozta.⁹⁷ Így részt vett Székesfehérvár elfoglalásában (szeptember 20.) és az oszmán fősereggel vívott sárréti csatában is (október 10–15.). Az október 13-i összecsapásban ismét a harcok sűrűjébe került. Jemiscsi Hasszán nagyvezír kihasználva a leszálló ködöt átkelt seregével a mocsáron, és megtámadta azt a sáncot, amelyet Tilly védett 200 gyalogossal és négy ágyúval. Bár a kis csapat három rohamot visszavert, ám a túlerő elől csakhamar vissza kellett, hogy vonuljanak, feladva így a rájuk bízott megerősített pontot.⁹⁸

Tillyt ott találjuk 1602-ben és 1603-ban is a császári-királyi hadsereg táborában.⁹⁹ Az uralkodótól kiemelkedő katonai teljesítménye miatt 1602. május 7-én megbízást kapott egy 3000 fős vallon gyalogezred felállítására,¹⁰⁰ amelynek feloszlátása után a megmaradt katonákból az Udvari Haditanács négy, egyenként 100 lovasból álló dragonyos kompániát szerveztetett.¹⁰¹ Ezek a dragonyosok voltak a Habsburg Monarchia első ilyen típusú lovasai. A nagy harci tapasztalattal rendelkező és az ekkor már 45 éves Tilly karrierje 1604-ben még nagyobb lendületet vett. Az uralkodó augusztus 1-i pátenzában *General Obrist-Zeugmeisterré* nevezte ki,¹⁰² amely tisztség mindenkor birtokosa a császári-királyi hadsereg tüzérségéért és hadianyag-ellátásáért volt felelős. A Giorgio Basta vezette kis létszámú császári-királyi hadseregben¹⁰³ szolgálva részt vett Esztergom (1604. szeptember 18. – október 12.) védelmében a Lala Mehmed nagyvezír által vezetett oszmán haddal szemben.¹⁰⁴ Majd Bocskai hajdú ellen harcolt Felső-Magyarországon: ott volt az oszgyáni (1604. november 17.) és az edelényi (1604. november 25–28.) csatában és Kassa sikertelen ostrománál (1604. december 3–5.).¹⁰⁵

⁹⁵ Tóth 2000: 321.; Istvánffy 2009: 367.

⁹⁶ HHStA Hungarica AA Fasc. 138. Fol. 102r-107v.; Tóth 2000: 322.; Istvánffy 2009: 369.

⁹⁷ HHStA Hungarica AA Fasc. 140. Fol. 17r.

⁹⁸ HHStA Hungarica AA Fasc. 140. Fol. 53v-55r; HHStA Hungarica AA Fasc. 140. Fol. 134r-137v; Tóth 2000: 336–337.

⁹⁹ Lásd: Tóth 2000: 309–365.

¹⁰⁰ ÖStA KA AFA 1602/5/1; Heischmann 1925, 250.

¹⁰¹ ÖStA KA Best 727/1602.; Heischmann 1925: 257–258.; Kelenik József 1991: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991: 3. sz.) 80–122., 114.

¹⁰² ÖStA KA Bestallungen (=Best.) 782/1604.

¹⁰³ Seregére vonatkozóan lásd: ÖStA KA AFA 1604/9/ad13b.

¹⁰⁴ Tagebuch der Feldzüge des Regiments des Obristen Georg Freyherrn Ehrenreich: 288–445, passim.

¹⁰⁵ Tagebuch, passim.; Nagy László 1961: 107–153.; Nagy László 1985: 17–222, passim; Istvánffy 2009: 438–442.

Basta katonaságát téli szállásra Eperjes és környékére vonta, erejéből pedig már csak arra futotta, hogy 1605 februárjában megsegítse a Tokajban körülzárt császárhú őrséget.¹⁰⁶ Megmaradt gyalogosezredeivel, lovasságával és tüzérségével áprilisban hagyta el a Szepességet és Pozsonynál, a Bécs védelmére előkészített sáncokba vonta össze csapatait. Tilly részese volt a visszavonulásnak, majd a Dunántúlon és Stájerországban harcolt Némethy Gergely hajdúival szemben.¹⁰⁷

Összegzés helyett

Mint láthattuk, mind a három bemutatott személy karrierjének kezdete vagy lendületvétele Karl von Mansfeldhez és a tizenöt éves háborúhoz köthető. A korban elfogadottként az 1595. évi hadjárat főhadparancsnok-helyettese igyekezett családtagjait és megbízható beosztottjait, patronáltjait helyzetbe hozni, támogatni. Meg kell jegyezni, hogy nem ők voltak az egyedüli támogatottjai Mansfeldnek. A terjedelmi korlátok miatt sajnos nem tudtam kitérni munkámban más (az előadásban elhangzott) családtagokra és patronáltakra, bár ezek egy része csak egy évig volt jelen magyarországi hadszíntéren. Szintén fontosnak tartom megemlíteni, hogy kétségtelenül a három személy közül Schwarzenberg volt az, aki nem csupán a maga, de családja számára is karriert teremtett a Habsburg Monarchiában. Famíliájának tagjai addig Németalföldre és a Spanyol Királysághoz kötődtek. Érvényesülésük, felemelkedésük lehetőségét a spanyol szolgálatban látták. Adolf von Schwarzenberg sikerei megnyitották az utat a család számára először a grófi, majd később a hercegi cím elnyeréséhez.

Hivatkozott források

Haus-, Hof- und Staatsarciv (HHStA) Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 Staatenabteilung Außerdeutsche Staaten Spanien Hofkorrespondenz Karton No.12. Fasc. 1. 1590–1595.

HHStA Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 Staatenabteilung Außerdeutsche Staaten Spanien Hofkorrespondenz Karton No.12. Fasc. 1. 1590–1595. Fol. 208r.

HHStA H AA Fasc. 128. Fol.: 317v.

HHStA Hungarica AA Fasc. 128. Fol. 318r.

HHStA Hungarica AA Fasc. 138. Fol. 102r-107v.

¹⁰⁶ Az eperjesi téli szállásra lásd: Tagebuch, passim.; Nagy 1961: 204–224.; *Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára összeállította Hain Gáspár*, Budapest, 1988, 128–130.; H. Németh István 2004: passim.; A tokaji hadműveletre lásd: Oláh Tamás 2006: 60–78. 64–65.; Istvánffy: 444–445.

¹⁰⁷ Dominkovits Péter: 12, 15, 47, 154–157, 166.

- HHStA Hungarica AA Fasc. 140. Fol. 134r-137v.
HHStA Hungarica AA Fasc. 140. Fol. 17r.
HHStA Hungarica AA Fasc. 140. Fol. 53v-55r.
HHStA Hungarica Allgemeine Akten (AA) 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 318r., 320v.-321r.
HHStA Mainzer Erzkanzler Archiv Reichstagsakten Fasc. 95.a Fol. 84r-v.
ÖNB 8968. 739r.
ÖStA HKA NGB 1595–1596 Band 157. 424v-425r.
ÖStA HKA NGB 1595–1596 Band 157. 766r-v.
ÖStA HKA NGB 1595–1596 Band 157. 766r-v.
ÖStA HKA NGB 1595–1596 Band 157. 766r-v.
ÖStA HKA Niederösterreichische Gedenkbücher (NGB) 1595–1596 Band 157. 400v.
ÖStA Hoffinanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (HKA) Gedenkbücher, Ungarische Reihe 1595–1596 No. 407.139v-156v.
ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1 b.
ÖStA KA AFA 1595/4/3b.
ÖStA KA AFA 1595/4/3c.
ÖStA KA AFA 1595/4/3g.
ÖStA KA AFA 1598/7/4.
ÖStA KA AFA 1599/6/6.
ÖStA KA AFA 1602/5/1
ÖStA KA AFA 1604/9/ad13b.
ÖStA KA AFA 655/1600.
ÖStA KA Alte Feldakten (= AFA) 1594/10/9.
ÖStA KA Best. 597/1598.
ÖStA KA Best. 636/1599.
ÖStA KA Best. 713/1602.
ÖStA KA Best. 713/1602.
ÖStA KA Best. 740/1603.
ÖStA KA Best. 741/1603.
ÖStA KA Best. 741/1603.

- ÖStA KA Bestellungen (=Best.) 782/1604.
ÖStA KA Bestellungen (Best.) 740/1603.
ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 466r. No. 199.
ÖStA KA HKR – Wien Pr. Expedit (= Exp.) Bd. 192. Fol.
ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 194. Fol.: 15v. No. 108.
ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 205. fol 17v. No. 134.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 431r. No. 124.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 431v. No. 129.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 548r. No. 117.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 548r. No. 117.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 548r. No. 117.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 548r. No. 117.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 569r.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 596r.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 612v.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 631r.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 638r.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Expedit (=Exp.) Bd. 208. Fol.: 596r.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 184v. No. 22.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 207. Fol.: 339r. No. 116.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 207. Fol.: 339r. No. 116.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 211. Fol.: 20r. No. 141.
ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 213. Fol.: 130r. No. 52.

Hivatkozott irodalom

- Acta Mansfeldica*. Ernster Mansfelders Leben und Ritter Thaten. S. l., 1624.
Ágoston Gábor – Oborni Teréz 2000: *A tizenhetedik század története*. Magyar Századok s. Budapest.
Allgemeine Deutsche Biographie (ADB). Auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der

- Königl. Akademie der Wissenschaften. Duncker und Humblot. Leipzig, 1875–1912, Bd. 20.
- Asch, Roland G. 2008: *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit*. Köln–Weimar–Wien.
- Banfi, Florio 1939: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. *Hadtörténelmi Közlemények* 40 (1939).
- Behringer, Wolfgang 2010: *A klíma története. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig*. Budapest.
- Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez. Közrebocsátja: id. gr. Zichy Edmund. Budapest, 1876.
- Csorba Csaba 1978: *Esztergom hadi krónikája*. Budapest.
- Die Wiener Stadtguardia. (1531–1741). Nach Originalquellen bearb.: Alois Veltzé. In.: *Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien*. 36-37 (1902) 1–213.
- Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest.
- Duffy, Christopher 1994: *Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World 1494–1660*. London.
- Fethrentheil-Gruppenberg László 1937: Mercoeur lotaringiai herceg magyarországi szereplése. = *Hadtörténelmi Közlemények* 38 (1937).
- Finkel, Caroline 1992: *French mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593–1606: the Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600*. Bulletin of the School of Oriental and African Studies 55. 3.
- H. Németh István 2004: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*, 1–2. kötet, Budapest.
- Habsburg lexikon*. Szerk.: Hamann, Brigitte. Budapest 1990.
- Hangay Zoltán 1967: *Rákóczi Zsigmond*. Budapest (Kézirat).
- Hangay Zoltán 1987: *Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond*. Budapest.
- Hans Khevenhüller kaiserlicher Botschafter bei Philipp II. Geheimes Tagebuch 1548–1605*. Hgg.: Georg Khevenhüller – Metsch. Graz, 1971.
- Hatvani (Horváth) Mihály 1859: *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*. III. (1553–1608) Pest.
- Hausmann, Friedrich 1983: Ferdinand Graf zu Hardegg und der Verlust der Festung Raab. = *Domus Austriae*. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag. Hrsg.: Höflechner, Walter – Mezler-Andelberg, Helmut J. – Pickl, Othmar. Graz, 1983, 184–209.
- Heischmann, Eugen 1925: *Die Anfänge des stehenden Heeres In Österreich*. Wien.

- Hoffmann, Christian Gottfried 1718: *Die Ehre Des Fürst- und Gräflichen Hauses von Mannsfeld...* Leipzig.
- Hummelberger, Walter – Peball, Kurt 1974: *Die Festungen Wiens*. Wien.
- Hungler József 1986: *A török kori Veszprém*. Veszprém.
- Istvánffy Miklós 2009: *Magyarok dolgairól írt históriája* Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Reprint. Budapest.
- Ivanics Mária 1994: *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*. Budapest.
- Janko, Wilhelm 1871: *Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II*. Wien.
- Janko, Wilhelm Edlen von 1869: *Der k. k. Feldmarschall Christoph Hermann von Russworm. Ein Beitrag zur Kenntniss der Regierungsperiode, Cultur- und Sittengeschichte unter Kaiser Rudolph II. = Österreichische Militärische Zeitschrift* 10 (1869: 4. sz.)
- Jedlicska Pál 1897: *Adatok Erdődy báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600*. Eger.
- Junkelmann, Marcus 2007: „*Der Du gelehrt hast meine Hände den Krieg.*” Tilly. *Heiliger oder Kriegsverbrecher?* Altötting.
- Károlyi Árpád 1883: *Illésházy István hűtlenségi pöre*. Budapest.
- Kazinczy Gábor (közli) 1863: *Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603*. Pest.
- Kecskés László 1984: *Komárom, az erődök városa*. Budapest.
- Kelenik József 1990: *A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. = Hadtörténelmi Közlemények* 103 (1990: 1. sz.) 85–95.
- Kelenik József 1991: *A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991: 3. sz.) 80–122.
- Kelenik József 2003: *A mezőkeresztesi csata (1596. október 26.)*. In: *Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái*. Szerk. Hermann Róbert Budapest.
- Kjátib Cselebi fezlíkjéből. In: *Török történetírók*. III. kötet (1566–1659). Fordította Karácson Imre, sajtó alá rendezte Szekfű Gyula. Budapest, 1916.
- Krüssmann, Walter 2010: *Ernst von Mansfeld (1580–1626). Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg*. Berlin.
- Lehner, Tatjana 2007: *Johann Khevenhüller – Ein Diplomat am Ende des 16. Jahrhunderts. Seine Briefe an Rudolf II. 1591–1594. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie aus dem Fachgebiet Geschichte eingereicht an der Universität Wien*. Wien.

- Lengyel Alfréd 1959: Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények* 6 (1959: 2. sz.)
- Manßfeldische Historia, oder Particular Erzehlung alles was Fürst Carol vom Manßfeldt in Ungern außgericht...* Nürnberg, 1595.
- Massarette, Joseph 1925: *Der Luxemburger Gouverneur Graf und Fürst Peter Ernst von Mansfeld (1517–1604)*. Ein Beitrag zur luxemburgisch-belgischen Geschichte im 16. Jahrhundert. Belfort, Luxemburg.
- Nagy László 1961: *A Bocskai szabadságharc katonai története*, Budapest.
- Nagy László 1985: „Megint fölszánt magyar világ van...” *Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben*, Budapest.
- Niemann, Ludwig Ferdinand 1834: *Geschichte der Grafen von Mansfeld*. Aschersleben.
- Oláh Tamás 2006: A Bocskai-felkelés forrásai Zemplén Levéltárában, in: G. Jakó Mariann/ Veres László / Viga Gyula (Szerk.), *Levéltári Évkönyv XIV.*, Miskolc 2006.
- Ortelius, Hieronimus Augustinus: *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395*. Nürnberg, 1602, Reprint: Győr, 2002.
- Ötvös Péter 1985: *Illésházy István az emigrációban. Egy magyar litterátor-politikus főúr típusa*. Kandidátusi értekezés. Szeged.
- Ötvös Péter 1991: Pálffy Kata leveleskönyve. Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606. *Adattár* 30. Szeged.
- Ötvös Péter 1992: *Példázat a gyors halálról*. Freyherr Wolf von Unverzagt hirtelen halála. Pompeji, Szeged. III. (1992: 3. sz.) 94–100.
- Pálffy Géza 1995: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr.
- Pálffy Géza 1997: *A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997*. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította Pálffy Géza. Szerk. Hermann István. Pápa.
- Pálffy Géza 1997a: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39 (1997: 2. sz.)
- Pálffy Géza 1999: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598*. Győr.
- Pálffy Géza 2002: A magyar nemesség bécsi integrációjának szinterei a 16–17. században. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest. 307–331.
- Pálffy Géza 2005: *Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatos Bálint pápai vicekapitány és családja története*. Pápa.

- Pálffy Géza 2009: Pozsony megyéből a magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. (Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése). *Századok* 143. (2009: 4. sz.)
- Pálffy Géza – Perger, Richard 1998: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremléke Bécsben (16–17. század). = *Fons* 5 (1998: 2. sz.).
- Pecsevi Ibrahim tarikhjából. In: *Török történetírók*. III. kötet (1566–1659). Fordította Karácson Imre, sajtó alá rendezte Szekfű Gyula. Budapest, 1916.
- Péter Katalin 2008: Illésházy Istvánról. In: *Tanulmányok Bocskai Istvánról*. Szerk.: Horváth Zita. Publicationes universitatis Miskolcensis – Sectio Philosophica, Tomus XIII. – Fasciculus 2. Miskolc.
- Rác Lajos 1989: A középkor és a kora újkor éghajlattörténetéről. *Agrártörténeti Szemle* XXXI (1989: 1-4. sz.) 118–147.
- Rác Lajos 2001: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. Szeged.
- Réthly Antal 1962: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig*. A feljegyzéseket feldolgozta: Réthly Antal. Budapest, 1962.
- Rill, Gerhard 1999: *Kaiser Matthias*. Graz–Wien–Köln.
- Sahin-Tóth Péter 2004: Lotaringia és a tizenöt éves háború. = *Századok* 138 (2004: 5. sz.) 1149–1188.
- Sahin-Tóth Péter 2006: Hitszegő hitetlenek. Francia-vallon katonák lázadása Pápa várának ostrománál (1600). In: *Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth*. Szerk.: Oborni Teréz Budapest.
- Saller, Rudolf 2007: *Reichsgraf Johann T'Serclaes von Tilly*. Altötting:
- Schwarzenberg, Karl 1963: *Fürst zu, Geschichte der reichsständischen Hauses Schwarzenberg*. (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Fränkische Geschichte. Reihe IX. Darstellungen aus der fränkischen Geschichte Bd. 16.; Bibliothek familien-geschichtlicher Arbeiten XXX.) Neustadt an der Aisch.
- Seidel, Renate 1998: *Die Grafen von Mansfeld. Geschichte und Geschichten eines deutschen Adelsgeschlechts*. Egelsbach – Frankfurt an Main – München – Bremen – New York.
- Stauffer, Albrecht 1884: *Herman Christoph Graf von Russworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II*. München.
- Stramberg, Christian von 1857: *Das Rheinufer von Coblenz bis Bonn*. Vierter Band. Coblenz.
- Sugár István 1979: *A budai vár és ostromai*. Budapest.
- Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára összeállította Hain Gáspár*, Budapest, 1988.
- Tagebuch der Feldzüge des Regiments des Obristen Georg Freyherrn Ehrenreich. Besonders beim Gran und Eperies von 27. Julii 1604 bis 26. Octobris 1606 ausgefü-

hret. In: *Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke, in welchen gleichzeitige Schriftsteller einzelne Abschnitte der ungarische Geschichte aufgezeichnet haben.* Erster Band. Martin Georg Kovachich (Szerk.), Ofen 1805, 288–445, passim.

Tóth Sándor László 2000: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború.* Szeged.

Tóth Sándor László 2002: A „szináni ajánlat”. Oszmán vazallus államok létesítésének terve 1593-ban. *Aetas* 17 (2002: 1. sz.) 97–110.

Tóth Sándor László 2004: Esztergom 1594. évi sikertelen ostroma. In: *A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról.* Szerk.: Kiss Gábor Ferenc és Kruppa Tamás. Szeged.

Trócsányi Zsolt 1979: *Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése).* A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1978. Szerk.: Dankó Imre. Debrecen.

Ungnád Dávid 1986: *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai.* Ford.: Kovács József László. Budapest.

Végh Ferenc 2007: *Birodalmak határán – A Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században.* Budapest.

Veress D. Csaba 1983: *Várak a Bakonyban.* Budapest.

Veress Endre 1910: Buda és Pest 1602 – 1603-iki ostroma. = *Hadtörténelmi Közlemények* 23. (1910).